

6th INTERNATIONAL GAP SOCIAL SCIENCES Congress

FULL TEXTS BOOK

EDITOR:

Assoc. Prof. Dr. Nazile ABDULLAZADE

ISBN: 978-625-7720-10-6

FULL TEXTS BOOK

6th International GAP SOCIAL SCIENCES Congress

EDITOR:

Assoc. Prof. Nazile ABDULLAZADE

All rights of this book belong to ISPEC Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

ISPEC Publications - 2020©

<https://www.gapzirvesi.org/>

Issued: 21.12.2020

ISBN: 978-625-7720-10-6

**JEAN PİAGET'İN ZİHİNSEL GELİŞİM KURAMINA GÖRE MEVLÂNÂ'NIN
MİSTİK DÜŞÜNCESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ***

THE EVALUATION OF RUMI'S MYSTICAL THEORY ACCORDING TO JEAN
PIAGET'S THEORY OF MENTAL DEVELOPMENT

Aysel TAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Felsefesi Bölümü, Elazığ

ORCID NO: 0000-0002-1712-6270

ÖZET

Jean Piaget, insanın zihinsel gelişimini anlattığı kuramı, insanla ilgili birçok konuya ayna tutmaktadır. Bu kurama göre insanın kendisine, doğaya/evrene ve Tanrı'ya bakışı değişmektedir. Temelde dört ana döneme ve alt başlıklara ayrılan bu kurama göre insanın düşünme becerisi; yaşa, fiziksel gelişime, eğitime, topluma göre değişmektedir. Bu farklılıklar ise bireylerin bilgiyi elde etme yöntemini etkiler.

Yedi yaşından önce bilgiyi duygusal bir sezgi ile elde eden bireyler yedi yaşından sonra beynin ve duyuların gelişmesine paralel olarak bilgiyi somut işlemlerle, deney ve gözlem yaparak tümevarımsal bir yolla yani somut sezgi ile elde ederler. Akli muhakemenin geliştiği on bir yaş ve sonrasında ise bilgi soyut bir nitelik kazanır ve kuramlar, hipotezler ve varsayımlara dayalı soyut sezgi ile bilgi elde edilir.

Mistik bir düşünür olan Mevlana'nın aşk tecrübesinde ise bilgi sadece duygusal sezgi ile elde edilmekte ve bilgi edinmede tek yolun aşka dayalı duygusal sezgi olduğu iddia edilmektedir. Aşka dayalı bu duygusal sezgide, üst düzey zihinsel becerileri gerektiren somut/deneyci ve soyut/akılcı bilgi edinme yolları reddedilmekte ve bu yöntemlerin 'şeytan işi' olduğu söylenmektedir. Bu çalışmada Mevlana'nın bu tek taraflı ve duygusal bir biçimde insana, evrene ve Tanrı'ya yaklaşımı eleştirilmekte ve düşüncesinin tutarsızlığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Jean Piaget, Zihinsel Gelişim Kuramı, akılcı sezgi, somut sezgi, duygusal sezgi, mistisizm.

ABSTRACT

Jean Piaget's theory of human mental development mirrors many issues related to human. According to this theory, one's view of himself, nature/universe and God is changing. According to this theory, which is basically divided into four main periods and subtitles, the thinking skill of man changes according to age, physical development, education and society. These differences affect the way individuals obtain information.

* Bu makale, Aysel Tan, *Mevlânâ'da Dinî Tecrübe*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017, adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Individuals who acquire knowledge with an emotional intuition before the age of seven acquire information through an inductive way, in other words, through concrete intuition, through concrete processes, experimentation and observation, in parallel with the development of the brain and senses. At the age of eleven and after which intellectual reasoning develops, information becomes abstract and information is obtained through abstract intuition based on theories, hypotheses and assumptions.

In the love experience of Rumi, a mystical thinker, knowledge is obtained only with emotional intuition, and it is claimed that the only way to obtain information is love-based emotional intuition. In this love-based emotional intuition, the ways of obtaining concrete/experimental and abstract/rational knowledge requiring high level mental skills are rejected and these methods are said to be 'devil's work'. In this study, Rumi's approach to human, universe and God in this one-sided and emotional way is criticized and its inconsistency is revealed.

Keywords: Jean Piaget, Mental Development Theory, rational intuition, concrete intuition, emotional intuition, mysticism.

GİRİŞ

Mistik düşünme biçimini çocuklarda, ilkel kabile mensuplarında, ruhsal bunalım dönemlerinde, savaş-kıtlık zamanı insanın zorluklarla yüzyüze geldiği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Dini geleneklerde görülen mistik⁷⁰ tecrübeye, çocuksu tarz ve düşünce biçimi hâkim olduğunda, din aşırı *sübjektif (öznel) bir bakış açısıyla yorumlanır*; ibadetler, dini kurallar, dini emirler mistiğin öznel bakış açısına ve tecrübesine göre şekillenir. Benmerkezci bakış açısı, kişinin hiçbir şeyi nesnel kimliğiyle tanımasına izin vermez. Dinin emirleri önemli değildir önemli olan o emirleri onun nasıl algıladığıdır.

Mistik tecrübeye yaşanan *her şey semboliktir*. Bir dini sembol kişiye neyi hatırlatıyorsa gerçek doğru olan odur. Duygusal zihin ayırım yapmadan sadece benzer ve çarpıcı özellikleri olan şeyleri birbirine bağlar. Oysaki akılcı zihin nedenlerle sonuçlar arasında mantıksal bağlantılar kurar.⁷¹

Çocuksu duygusal tarzda inançlar kendi kendini doğrular. Duygusal mistik tecrübe sahipleri *inançlarını mutlak doğru olarak alır* ve bunlara ters düşen hiçbir delili hesaba katmaz. Bu konuda kesin ve sert bir tutumları vardır.⁷² Mistik tecrübeye de ön inançlar, dini tecrübeyi

⁷⁰ Burada aslında “dinî” ifadesinden çok “mistik” kavramını kullanmayı daha uygun görüyoruz. Mistik tecrübeler “dinî” kılıfa girdiği için çoğu zaman dini tecrübe olarak anlatılmasına rağmen, dini tecrübeyi mistik tecrübeden ayırmanın çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Dinî ve mistik tecrübelerin ayırımın önemi için bkz: Aysel Tan, “Tanrı’nın Varlığına Kanıt Olarak İleri Sürülen Dinî Tecrübe Delilinde Mistik Tecrübelerin Yeri”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, K1Ş, Sayı:22, 2019, ss. 195-210; ayrıca dinî ve mistik tecrübelerin dinlere göre farklılıkları için bkz: Tan, Mevlana’da Dini Tecrübe, s. 26-29.

⁷¹ Goleman, age., s. 65-67, 366.

⁷² Goleman, age., s. 365, 366.

doğrular. Mistik tecrübenin dayandığı inançlar kesin doğru olarak kabul edilir. Mistik duygular kendi kendilerini doğrular; tamamen kendilerine ait bir dizi algı ve ‘kanıtları’ vardır.⁷³

Mistik tecrübe geçiren ve bunu ifade edenlerin yorumlarına bakıldığında tıpkı çocukta olduğu gibi *mantıklı akıl yürütemediklerini*, düşüncelerinin *çelişkilerle* dolu olduğu görülür.⁷⁴ Ayrıca *cansız cisimleri canlı olarak algıladıkları*, her şeyi canlı düşündükleri, *animizim* mistik tecrübeye çok yaygın olduğu görülür.⁷⁵ *Artifikalizm* hâkimdir, evrendeki *nedensellik ilkesini tek bir nedene bağlı olarak açıklarlar* veya nedensizliği savunurlar.⁷⁶ Her şeyi yapan, yaratan Tanrı’dır, bunun dışında doğa olaylarıyla ilgili yorum yapmazlar.

Mistik tecrübe geçirenler *dinin kurallarını uygulamaz* veya değiştirirler. Kendi tecrübelerine uygun yeni kurallar, ibadet şekilleri, inanç biçimleri geliştirirler. *Geleneksel dine ve dini ritüellerine karşı koyarlar*.

Mistik tecrübe geçirenlerin hayal güçleri çok güçlüdür ve kendilerine göre gerçek dışı, hayali ve *rüyaya benzer bir dünya tasavvuru* oluştururlar. *Rüyaları gerçek, gerçekleri rüya gibi algılama eğilimleri vardır. Hayal ve gerçek iç içe girmiş haldedir*, bu ikisinin ayırımını tam yapamazlar.

Mistik düşünme biçiminde Tanrı *ben-merkezci* ve *antropomorfik* özellikler taşır. Tek yönlü tanrı algısı geliştirirler. Tanrı, sadece seven, koruyan, ödüllendiren bir tanrıdır. Çocukların zihinsel yapılarına benzer şekilde Tanrı’yı kalplerinde bulacakların düşünürler, *Tanrı ile kendilerini ayıramazlar*, bazen kendilerini de Tanrı olarak nitelendirebilirler.⁷⁷

Psikologlar her duygunun özel bir biyokimyası olduğunu söyleyerek, o duygu yükseldiğinde bedeni peşinden sürükleyen değişikliklerin meydana geldiğini ifade ederler.⁷⁸ Duygusal mistik tecrübelerde de, tecrübe nesnesiyle duygusal özdeşlik kuran kişilerde, mistik duygular bedeni etkileyerek değişikliklere yol açabilmektedir. Mistik tecrübe geçirenler de zaman zaman bedenlerinde değişiklikler gözlenmektedir. O nedenle mistik tecrübeler genellikle düşünceyle, akıl veya beyinle değil de ‘kalp’ ilişkilendirilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Mistik

⁷³ Goleman, age., s. 367.

⁷⁴ Stace Walter T., *Mistisizm ve Felsefe*, (Çev.: Abdüllatif Tüzer), İnsan Y., 2004, s. 159, 166, 169, 175, 184, 216, 271 vd. sayfalarda Stace dini tecrübelerde çelişkinin olduğunu ve mistisizmin kendine özgü bir mantığından söz etmenin yanlış olduğu iddia eder.

⁷⁵ **Mistik düşüncede animizm (cancılık):** Stace, animistik düşüncenin daha çok dışa dönük mistiklerde olduğunu söyler: “Dışa dönük mistik hep hiçbir şeyin ölü olmadığını söyler. ‘Ölü’ olumlu bir durum mudur yoksa olumsuz mu? Kuşkusuz bu ‘canlı olmama’yı anlatır. Ancak ‘canlı olma’ aynı zamanda ‘ölü olmama’yı ifade eder.” Stace, age., s. 306 İbn Arabi de âleme canlılık atfetmektedir: “Âlem, bütünüyle akıllı, canlı ve düşünenidir. Bu durum, insanların içinde yaşadığı âdetin aşılması yoluyla keşif yönünden sabittir. Bizim için bu bilginin bu yolla meydana geldiğini kastediyorum. Şu var ki, onlar (akılcılar) şunu ifade ederler: Âlem cansızdır (cemat=cansız), düşünemez. Onlar gördükleriyle sınırlı kalmıştır. Bize göre gerçek bundan farklıdır.” Arabi İbn, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Y., I. cilt, İstanbul, 2006, s. 347.

⁷⁶ Stace, age., s. 21-28.

⁷⁷ Stace, age., s. 114.

⁷⁸ Beyin fizyolojisi konularında uzman Sinan Canan, düşüncelerin bedenimizin belirli bölgelerini etkilediğini söylemektedir. <https://www.youtube.com/watch?v=b314YA7T6zM> (Erişim: 22.02.2020).

tecrübe sahipleri yaşadıklarının ‘bir kalp işi’ olduğunu bunu herkesin anlayamayacağı ifade ederler.

Mistik tecrübe yaşayanlar *zıtları bir görme (syncretic thinking)* eğilimi gösterirler. Onlara göre –tıpkı çocuk zihni gibi- her şey ‘bir’ dir. Zıtlar hep birbirine benzer. Benzer şekilde psychedelic tecrübe yaşayan kişiler de bütün zıtları bir gördüklerini söylerler.⁷⁹

Sonuç olarak dine duygusal yaklaşım ve duygu merkezli bakış mistik tecrübelerin duygularla şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu şekilde mantığın ve aklın kontrolünden uzak bir şekilde biçimlenen mistik tecrübeler dinin farklı yorumlanmasına yol açmıştır. Freud’un dediği gibi toplum içinde kabaran bu aşırı duygusallık dalgalarını yatıştırmak için teistik dinler, peygamberler aracılığıyla akıl ve mantık ilkelerini gözetken, kurallara dayalı din anlayışını getirmiştir. Yine de kurallar ve kısıtlamalara rağmen, insanlık tarihine baktığımızda duyguların akli ve mantığı bastırdığını görmekteyiz.⁸⁰

Bu bağlamda mistik tecrübe ve düşünme biçimi ile ilgili şu soruyu sormak yerinde olacaktır: nasıl oluyor da yetişkin, soyut düşünme kapasitesine sahip bir birey mistik düşünce yapısına sahip olup zihinsel anlamda farklılık gösterebiliyor?

Bunları birkaç maddeyle sıralayabiliriz.

- 1) İlk olarak din yorumunda rasyonel tarafın göz ardı edilerek, sadece metafizik tarafına odaklanması sonucu insanlar mistik düşünceye kayabiliyorlar. Dünya mistikleri ve özelden İslam tasavvufçuları buna örnek verilebilir. Böylece kural koyan, aklın ve mantığın ilkelerini tamamen yok saymayan teistik dinin vahiy tecrübesi ile mistik tecrübeler arasındaki fark bu noktada ortaya çıkmaktadır. Teistik dinlerde vahiy türü dini tecrübeler akli yok saymayan, mantığı köreltmeyen, kurallara dayalı bir din ön görürken; mistik tecrübeler tamamen duygulara dayalı olarak gelişir, kuralsız, mantıksız ve akıl dışıdır, dolayısıyla gerçek dışı bir dünya yaratırlar.
- 2) İnsanların başına gelen felaketler, hastalıklar, savaşlar, acılar insanların zihinsel gerilemelerine neden olup onları mistik yapıyor. Savaş zamanı Fransa’da bu tür delilik ve mistik tecrübe vakalarına rastlanmıştır.⁸¹
- 3) Yapay uyarıcılarla, uyuşturucu, alkol veya bağımlılık yapan maddelerle de insanlar geçici mistik tecrübeler yaşamaktadırlar.
- 4) Zihinsel rahatsızlıklar, şizofren, manik depresif.vb. bozukluklar da insanların gerçeklik algısını bozarak mistik yapabilmektedir.

⁷⁹ Tüzer Abdülatif, *Dini Tecrübe ve Mistisizm*, Dergah Y., I. Baskı, İstanbul, 2006, s. 527.

⁸⁰ Goleman, age., s. 19.

⁸¹ Neda Armaner, *Psikopatoloji’de Dini Belirtiler*, Demirbaş Y., Ankara, 1973, s. 101. Bu bağlamda biraz sonra anlatılacak olan Mevlana’nın mistik aşk nitelikli tecrübesinin nedeni olarak, çocukluğunda itibaren yaşadığı kaos ve savaş ortamını, ailenin sürekli göçmesi ve başlarına gelen sıkıntıları saymak mümkündür.

- 5) Çocuklar, özellikle de 4-7 yaş grubu mistik düşünme eğilimi gösterirler. Hayal ağırlıklı, akli ve mantık yürütmenin az olduğu bir zihinsel yapıları vardır.
- 6) İlkel kabile mensupları da Levy Bruhl'un ifade ettiği gibi mistik düşünme biçimine sahiptirler.
- 7) Yaşlılığın getirdiği mental zayıflık da insanı daha duygusal hale getirerek mistik yapabilir.
- 8) Eğitim yetersizliği, dar ve kısıtlı bir çevrede yaşamak da insanları mistik düşünceye eğimli hale getirmektedir. Ayrıca Piaget'nin söylediği gibi eğer toplum üst düzey düşünen birini (yani soyut işlemlere geçmiş bir bireyi) onaylamıyorsa birey zihinsel anlamda gerileyerek mistik olabilir.
- 9) Aklın kontrolüne girmemiş duygular, aşk, sevgi, kıskançlık, öfke... vb. duygular da insanları mistik yapabilir.
- 10) Bilim ve bilimsel çalışmalar, insanın aşırı derecede somut düşünme biçimine (tümevarım düşünme biçimine) odaklanmasına neden olur ve somut işlemler döneminde takılı kalırlar. Böylece üst düzey soyutlama becerileri (tümdengelim düşünme biçimi) gelişmez çünkü soyut düşünme biçimi zihnin '*nesneden ayrı*' düşünmesi demektir.

PIAGET'İN ZİHİNSEL GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE MEVLANA'NIN MİSTİK TECRÜBESİ

Piaget'in zihinsel açıklamalarına göre Mevlana'nın aşk tecrübesiyle oluşan duygusal zihnin karşılaştırması Mevlana'yı doğru anlamak açısından önemlidir. Şimdi dönemlere göre tek tek aşk tecrübesiyle oluşan mistik tecrübenin özellikleri açıklanacaktır.

1)MEVLANADA DUYGUSAL BİLGİ EDİNME YOLLARI

Çocuklarda bu tür düşünme biçimi, iki döneme ayrılmaktadır. Sembolik dönem ve sezgisel dönem. Mevlana'nın eserlerinde de sembolik ve sezgisel anlatım yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Bu benzerlikten yola çıkarak bir karşılaştırma yapılacak olursa:

1.1)Mevlana'da sembolik dönem

Mevlana duygu ve düşüncelerini ifade ederken duygusal yollara başvurur, nesnelere, olayları, kişileri ve varlıkları temsil eden sembolik hikâyelere sıkça başvurur ve bu hikâyelerde belli bir mantık ve akıl yürütme söz konusu değildir. Hikâyelerin mantıki gidişatı genellikle değişken ve yüzeyseldir.⁸²

1.1.1) Ben-merkezli düşünce yapısı: Sembolik dönemin en belirgin özelliği ben-merkezli oluşturmaktır. "Dünyanın en bencil yarattığı çocuktur, evreni kendi merkezi gibi görür."⁸³Çocuğun

⁸² Mesnevi'nin altı cildi de incelenecek olursa ilk iki ciltten sonra hikâyelerdeki anlatım düzeni bozulmuş ve hikâyeler git gide daha dağınık ve birbirinden kopuk hale gelmiştir. Elbette bu bozulmanın ardında yatan en önemli neden Mevlana'nın mistik tecrübesini ve bu mistik (aşk) tecrübesiyle elde ettiğini söylediği bilgi edinme iddialarına dönemin fıkıh, kelim ve medrese hocaları tarafından yapılan şiddetli itirazlardır. Mevlana'ya yapılan itirazlar için bkz: Tan, Mevlana'da Dinî Tecrübe, s. 178-185.

⁸³ Nevzat Tarhan Videosu: <https://www.youtube.com/watch?v=sdMiDhd0NjI> ,(Erişim: 24.02.2020).

kendini evrenin merkezinde görmesinin nedeni akıl ve mantık işlevlerinin henüz olgunlaşmamış olmasıdır. Çocuk bu dönemde duygu ağırlıklı bir dünya/evren algısına sahiptir. Mevlana'nın dinî tecrübesinde akıl ve mantık ikinci plana itilip aşk duygusu öne çıkarıldığı için duygu ağırlıklı bir dünya/evren görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Mevlana aşk tecrübesinde ben-merkezli (ego-centric) bir düşünce yapısına sahiptir. Aşk tecrübesini ben merkezli açıklar, aşkı sadece kendisi yaşar, başkası bu tecrübeyi yaşayamaz veya istese bile elde edemez. Aşk davasında bulunanları şiirinde şöyle eleştirir: “Aşk davasına kalkışıyorsun; senin harcın mı aşk? A orospu karılı köpek, Tanrı'dan utan hiç olmazsa”⁸⁴ Başkalarının varlığını kabul etmez, kendisi Allah tarafından seçilmiştir. Diğer insanlar hayvan hükmündedir.

1.1.2)Nesneyle/doğayla/Tanrı'yla kendisini ayıramama durumu (her şeyi bir görmek, vahdet-i vücut iddiası) :

Çocuklar 4-7 yaş gibi erken bir dönemde ben-merkezli düşüncenin etkisiyle nesneyle kendisini ayırt edemez. Mevlana'nın bazı beyitlerinde aynı durumu gözlemlemek mümkündür. O nesnelere insanları aynı gördüğünü doğadan ayırtıramadığını beyitlerinde ifade eder. Onu bu düşünceye sevk eden şey, her varlığın ‘can’ taşıdığını ve ‘hareket’ini gözlemesinden dolayıdır. Atom (kendisi zerre der) hareket ettiğine göre canlıdır⁸⁵, canlı (veya cansız/hareketsiz) olan her şey aşktan meydana gelmiştir. “Onun lütfunun kokusu çölleri tuttu, kum zerrelerini kapladı, o zerreler bile lütfiyle canlandı.”⁸⁶ O zaman evrendeki bütün nesnelere aşkın ürünüdür. Freud bunu insanın zihinsel (akli, entelektüel) gelişimine bağlı olarak aklın (zihnin, ruhun) keşfedilmesi böylece buna bağlı olarak ruhlar âleminin insanlara açıldığını söylemektedir. Bunu keşfeden insanların *doğadaki her şeye kendilerinde keşfettikleri ruhu atfettiklerini*, dünyanın tamamının canlı olduğunu (*beseelt*) iddia ettiklerini söyler. Daha sonra gelişen bilimsel çalışmaların, *dünyanın bir bölümünün canlı olmadığına ve ruhtan yoksun olduğuna insanları inandırmak için epeyce çalıştığını* bunu hala da başaramadığını söyler.⁸⁷ Mevlana tıpkı bunun gibi kendisinde bulduğu aşkı, aşk tecrübesini tüm evrene yayarak ‘ruh’ yerine ‘aşk’ kavramını koyarak her şeyi canlandırmaktadır, ona aşkı ithaf etmektedir.

1.1.3)Başkalarının varlığını anlayamama ve önemsememe: Ben-merkezli düşüncenin getirdiği özelliklerden biri de başkalarının varlığını anlayamamak ve önemsememektir. Mevlana aşk duygusunun etkisiyle kendisinde oluşan ben-merkezlilik onda başkalarını önemsememeye, ne dediklerine aldırış etmemeye götürmüştür: “Halka bundan fazla söylemeye

⁸⁴ *Divan*, 5042. gazel, s. 388.

⁸⁵ Pencereden vuran güneşin toz zerrelerini gözlemleyerek bu sonuca ulaşmıştır. Toz zerrelere havada uçmaktadır. “Ateş içinde bir âlem gördüm ki her zerresinde bir İsa nefesi var.” Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, (Çev.: Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Y., 7. Baskı, Ankara, 2009, 1.cilt, 795.beyit, s.63. “Yerdeki, gökteki zerrelere hepsi, sinama çağında Allah askeridir.” *Mesnevi*, 4.cilt, 782.beyit, s.470 “Şu âleme baksan görürsün ki baştanbaşa savaştan ibarettir. Zerre, zerreye adeta dinin kâfirlerle savaşması gibi savaşır durur.” *Mesnevi*, 6.cilt, 36.beyit, s.720.

⁸⁶ *Mesnevi*,1.cilt, 2782.beyit, s.126.

⁸⁷ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Y.,4.Baskı, 1999, s. 367.

imkân yok; denizin ırmağa sığması mümkün değildir. Akılların alacağı kadar aşağı mertebeden söylemekteyim. Bu, ayıp değil, Peygamberin işidir.”⁸⁸

1.1.4) Nesnelerin gerçekliğini reddetme (sembolik düşünme): Çocuklar bu dönemde nesne, olay, kişi ve varlıkları temsil eden semboller geliştirirler. Tıpkı bunun gibi, nesnelerin gerçekliğini reddeden Mevlana, her şeyi sembol olarak düşünür ve zihinsel gelişimin önemli basamaklarından biri olan soyutlamayı ve genellemeyi yapmaz.

1.2) Sezgisel dönem

Piaget’in çocukta ‘sezgisel dönem’ dediği döneme uygun olarak Mevlana’nın düşüncesinde gerçek objelerin yerini zihinsel semboller almıştır, nesne ve olayların gerçekliği yoktur ona işaret eden kelimeler (dil) vardır. Dil, herhangi bir gerçeği gösteremez, dil zahiren her şeyi sınıflandırır, hakikatte ise nesnelere sınıflandırılmaz, her şey birdir. “Birlikteki bu tek renklilik, insana usanç ve sıkıntı veren tek renklilik değildir. Belki o tek renk deniz gibidir, ona dalanlar da balık gibi hayat ve neşe içindedirler.”⁸⁹

1.2.1) Nedensellik Öncesi Analojik (Transductif-Geçişli) Düşünme Biçimi: Çocuk doğa olaylarını nedensellik ilkesine göre açıklayamaz. Vygotsky buna nedensellik öncesi dönem demektedir. Mevlana’da nedensellik öncesi dönemin belirtileri vardır. O, nedensellik ilkesini yok sayar, buna dinden deliller getirmeye çalışır ve ayetleri kendi mistik düşüncesine göre yorumlar: “Bütün Kur’an, sebebi gidermeye aittir. Zahiren yoksul olan Peygamber’in yüceliğini, yine zahiren yüce olan Ebu Leheb’in helakini anlatır durur.”⁹⁰ olayları bilimsel yolla açıklama yerine tamamen duygusal olarak açıklama yoluna gider. Her şeyin tek nedeni Allah’tır, onun dışında doğa olayları açıklanamaz.

Piaget, düşünmenin iki farklı biçimi olduğunu söyler: Akılcı düşünme ve içe dönük (otistik) düşünme. Akılcı düşünme bilinçlidir, düşünme sırasında kişinin amaçlarına hizmet eder. İçedönük düşünme ise bilinçaltıdır. Bu tip düşünme tamamen kişisel olup iletilmesi mümkün değildir. Hareket tarzını imgeler (simge, sembol) belirler ve dile getirmek için dolaylı yollar kullanılır. Kişinin düşüncesini içgüdüleri yönlendirir ve bu içgüdüler çeşitli sembol, mecaz veya mitlerle ortaya çıkar. Piaget, *su* kavramını buna örnek olarak verir. Akılcı bir düşünce (zeka) bakımından su, kaynağı açıklanabilen ve deneysel olarak gözlemlenebilen doğal bir nesnedir. İçe dönük düşünme açısından ele alındığında ise içilmek için vardır, insan vücudundan çıkan sıvılara benzetilerek mitsel (Afrodit’in doğuşu), dinsel (vaftiz) rüyalarda ve öykülerde sembol olarak kullanılmıştır. Mevlana buna benzer şekilde su örneğini vermektedir. Bir ayetin tefsir edilmesinden yola çıkarak rasyonalist bir âlimin ‘su kaynağından çıkarılan insandır’ şeklinde yaptığı açıklamalara itiraz ederek suyu sadece Tanrı’nın kaynağından çıkardığını, Tanrı dışında suyu kimsenin çıkaramadığını içe dönük duygusal bir zihinle açıklamaktadır.

⁸⁸ *Mesnevî*, 1. cilt, 3810. beyit, s. 157.

⁸⁹ *Mesnevî*, 1. cilt, 501-504. beyit, s. 54.

⁹⁰ *Mesnevî*, 3. cilt, 2519. beyit, s. 367.

Mevlana'nın ie dönük düşünme biçimi nasıl olmaktadır? Bu farklılığın temel nedeni, kademeli olarak sosyalleen zeka, dil sayesinde kavramlarla tanışma başlamaktadır. Diğere yandan ie dönük düşünme ise bireysel olduğu için fiziksel eylem ve imgelere (ayetin lafzi ifadesine) bağlı kalmaya devam etmektedir. Sonuç olarak Piaget'e göre benmerkezci ve akılcı dne arasında farklı bir akıl yürütme ve mantık biçimi söz konusudur. Ona göre *benmerkezci mantık, tümdengelimsel* değildir. Daha çok *sinkretik (screntic)* olarak adlandırılabilir. Burada akıl yürütme açık değildir. Bu nedenle akıl doğrudan sonuca gider. nermeler denetlenemez; görsel Őekiller önemli rol oynar. Ayrıca kişisel değerlendirmeler benmerkezci düşünmeyi çok etkilemektedir. Akılcı dnmede ise *tümdengelim* vardır, önermeler arasındaki bağlar açıklanmaya çalışılır. Kanıtlar önemlidir ve söylenmek istenenler kanıtlara göre düzenlenir. Benzeim Őemaları yerine gerçek önermeler ortaya konmaya çalışılır. Kişisel değerlendirmelerden daha çok nesnel/objektif değerlendirmeler ne çıkar. Mevlana'da akıl yürütmenin tamamen ie dönük olduğunu görmek mümkündür. O akılcı düşünme ve mantık yürütmenin (kıyas) yanlışlığına Őeytandan rnek verir. Şeytan zahiri (görüneni) gerçek zannederek Adem'i insan sanmı ve ona secde etmemiştir. Oysa Adem insan değildir, nurdur. 'Ruhumdan fledim' hitabına mazhardır. Şeytan bu akıl yürütme yüzünden yanılmıtır. İnsanlar da nesnelere bakarak onları gerçek zannedip akıl ve mantık yoluyla çıkarımlarda bulunursa yanılmı olurlar. Nitekim Kur'an'daki mucizeler bunun doğruluğunu teyit eder. Mevlana'da daha önce denildiği gibi tümevarımsal veya tümdengelimsel (dedüktif) değil, transductif (geçişli/analjik) bir dne vardır. O akıl yürütürken bireyden bireye, nesneden nesneye gider. Hikyeler arasında akıl yürütürken mantiki bir zorunluluk olmadığını görmek mümkündür. Onun düşüncesinde çelişkili ifadeler vardır ve aynı obje/nesne/insan için birbirine zıt iki yargıya sahiptir. Örneğin Őeytanı bazen kötüler, bazen ver. ocuk aklına bazen iyi bazen kötü der. Firavunu bazen Tanrı'nın has kulu olarak tanımlar, Musa ile eşittir. Bazem Tanrı'yı inkar eden bir kfir olduğunu söyler. "Can, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibarettir. Kim, daha fazla haberdarsa daha ziyade canlıdır. Canımız hayvan canından daha üstündür, neden? Çünkü daha fazla biliyoruz. Meleklerin canı da bizim canımızdan üstün. Çünkü onlarda hissi müşterek yoktur. Gönül sahiplerinin canıysa meleklerin canlarından üstündür, Őakınılıėı bırak! Melekler, Adem'e secde ettiler; çünkü onun canı, meleklerinkinden üstündür."⁹¹ Bütün bu örnekler onda mantıklı düşüncenin olmadığını gösterir. Mevlana'nın zihin yapısı tıpkı çocuğun düşünme biçimine benzer. O bilimsel gerçekleri bulmaya çalışmaz, istekleri tamamen bireyseldir ve kendisini tatmin etmeye yöneliktir. Tecrübesinin dille ifade edilemeyeceğini söyler ve Őiirin sembolizmini (imajları) ok kullanır, kendi ak tecrübesine göre tekrar yorumladığı masal/hikye ile düşüncelerini ifade eder. Zaman kavramını reddeden Mevlana'nın kerametlerine baktığımızda *hız ve uzaklık kavramlarının da gelimediğini* görürüz. O bir anda Kbe'ye gidip geldiğini, uzaktaki insanları tehdit edip boğazını sıktığını iddia eder.

⁹¹ Mesnevi, 2.c, 3312-3316.beyit, s.269

Mevlana, bilme ile zevki birlikte düşünmeye çağırır. Tanrı'yı ve Tanrı'nın güzelliğini anlama noktasında, somut bir çıkış noktası olarak, doğadan ve doğal güzelliklerden hareket eder. Bunu yaparken sanatkar ve sanat eseri analogisini kullanır. Zerre-güneş analogisi, insanın Tanrı'yla bütünleşmesini anlatmada önemli bir işlev yüklenir.⁹² Bu durum onun akıl yürütürken üst düzey düşünme (soyut) biçiminden ziyade basit düşünme ve akıl yürütme yollarını kullandığı anlamına gelir.

1.2.2) Doğadaki her şeyin kendisi için olduğunu düşünme: Ben-Merkezciliğin sonucu olarak çocuk düşüncesine göre, güneş kendisi için doğar, yağmur kendisi için yağar, rüzgar kendisi içindir. Tıpkı bunun gibi Mevlana'da her şeyin kendisi (veliler) için olduğunu düşünmektedir. Bütün âlem veliler için yaratılmıştır. Her şey ve herkes velilere hizmet etmelidir. "Kendinin ancak bir kısmını görüp, tamamını göremeyenler bir mürit, kâmil bir şeyhin hizmetinde bulunursa, tamamıyla kendini görebilir."⁹³ İbadetlere ise kendisine yarar sağlaması noktasından bakan Mevlana, namaz kılanların iş sahibi olacağını, oruçluların zengin olacağını söyler. İbadetleri insanlar kendilerine menfaati olduğu için yapmalıdırlar.

1.2.3) Artifikalizm (yapaycılık): Çocuk, doğal olguları bilimsel nedenlerle açıklama yerine onları birisinin yaptığı ya da bunlara birisinin neden olduğunu (nedensellik öncesi) düşünür. Benzer şekilde Mevlana'da bütün olayların bilimsel açıklamasını asla kabul etmez ve her şeyin tek nedeni, tek fail nedeni olarak Allah'ı gösterir. Onun dışında gerçek fail yoktur, o bütün âlemde tek söz sahibi varlıktır (La mevcudu illa hu=Vahdet-i vücud). Veliler yani kendisi de Tanrı'yla birleştiği için 'tek fail'dir ve sebeplere hükmünü geçirip değiştirebilir (Ben-merkezci düşünce nedeniyle Tanrı'yla kendisini ayıramaz) ve şöyle der: "Allahlık şerbetinden, ene'l-Hak'lık şarabından herkes kadehle içti, bense küplerle-varillerle içtim"⁹⁴ Her türlü sebep-sonuç ilişkisini yok sayar, hastalıklar dâhil: "Sıtma, kulunç ve basura bakmazlar, sebeplerin gönüllerine girmesine izin vermezler."⁹⁵

1.2.4) Mevlana'da animistik (cancılık-ruhçuluk) düşünce: Çocuk sezgisel dönemde animistik özellikler gösterir. Benzer betimlemelere Mevlana'nın şiirlerinde rastlamak mümkündür. O cansız nesnelere sürekli canlı olarak betimler ve onlara canlıymış gibi davranılması gerektiği söyler. Ateşin canlı olduğunu söyler: "Ateş Allah kahrından bir zerredir... Aşağılık kişileri korkutmak için adeta bir kamçıdır."⁹⁶

Rüzgâr, ateş canlıdır ve onların da tıpkı insanlar gibi gözü vardır, inanan ile inanmayı tespit ederek ona göre hareket eder. İnanan İbrahim'i ateş yakmadığı gibi, Hud peygamberin kavmini rüzgâr helak etmemiştir. Bir anne çocuğunun acısıyla mezar toprağını canlı gibi algılayabilir: "Yeni ölmüş çocuğunun mezarının önünde gönlünü yitirmiş anne gibi; ciddiyetle ve gayretle sırlar söyler; o cansız ona canlı görünür. O, toprağı canlı ve ayakta bilir; o, çer çöpü göz ve

⁹² Metin Yasa, *Rubailer Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*, Elis Y., Ankara, 2010, s.71, 118.

⁹³ Sultan Veled, *Maarif*, (Çev. Meliha Tarıkahya), MEB Y., Ankara, 1949, s. 301.

⁹⁴ *Divan*, 7972. gazel, s. 600.

⁹⁵ *Mesnevi*, 5.c., 1700.beyit, s. 627.

⁹⁶ *Mesnevi*, 4.c.,3741.beyit, s. 563.

kulak bilir. İstirap anında ona göre o mezar toprağının her zerresinin gözü ve kulağı vardır.”⁹⁷ Annenin ıstırabını aşk ıstırabına benzeten Mevlana, aşkın etkisiyle her şeyin canlı görülebileceği sonucuna varır. Yine o cansızlık meselesinde akla değil mucizeye dikkat edilmesi gerektiğini söyler: “Musa ve Muhammed’in mucizelerine dikkat et. Sopa nasıl yılan şekline girdi, direk nasıl irfan sahibi oldu? Sopa yılan şekline girdi, direktten de inilti duyuldu... Bu din lezzeti eğer akla aykırı olmasaydı bunca mucizeye hacet var mıydı?.. Felsefeciler, dilleriyle cansız şeylerin hareketini, seslenmesini inkâr etseler de elleriyle ayakları, bunun imkânına şahadet edip durur.”⁹⁸

1.2.5) Sınırlı deneyimleri nedeniyle önyargılı olmak: Mevlana, insanları diğer insanlardan uzaklaştırmak için⁹⁹ elinden geleni yapmıştır. O bir beyitinde insanlara bakışını ortaya koyar: “Bu halk ile birlikte olmayı tufan bil. Erkek aslan ve ejderhadan kaçma, tanıdıklarından ve akrabalarından sakın.”¹⁰⁰ Ayrıca insanların iç dünyasına döndürerek ben-merkezci düşünceye çağırmakta, böylece onların sınırlı deneyimler yaşamasına neden olmaktadır. Böylece insanlarda önyargılar gelişmektedir. Oysa Piaget’in araştırmalarına göre çocuktaki ben-merkezci düşünce yapısı *sosyal ortamlara girerek düzelmektedir*. Fakat Mevlana insanları sosyal ortamlardan uzaklaştırarak (Şems’te Mevlana’ya aynı şekilde davranmış, onu insanlarla görüştürmediği gibi, kitap okumasına da izin vermemiştir) iç dünyasına kapatmış, onları ben-merkezci düşünceye takılı kalmalarına neden olmuştur.

1.2.6) Mevlana mevcut dinin kurallarına uymaz ve onları değiştirir: Çocuklar 4-7 yaşında kuralların ne olduğunu fark edemez, ödül-cezayı algılayamaz. Ve kuralları değiştirmeye çalışır, oyun bozar. Mevlana da İslam dininin kurallarını kabul etmemekte, yeni kurallar getirmekte ve onları kendi aşk tecrübesine göre yeniden şekillendirmektedir. Namaz yerine rebab çalmayı, hac ibadeti yerine dergahını ziyareti, fakirlere zekat yardımı yerine aşıklara yardımı...vb. yapılmasını istemektedir. Kendisinin de vahiy aldığı iddia etmiştir: “Bu ne yıldız bilgisidir, ne remil, ne de rüya.. Allah, doğrusunu daha iyi bilir ya, Allah vahyidir! Sofiler, bunu halktan gizlemek için gönül vahyi demişlerdir. Sen istersen onu gönül vahyi farzet... Gönül zaten onun nazargahıdır.”¹⁰¹

1.2.7) Duygusal mantık dili şekillendirir: Çocuklar nasıl sözcükleri yüzeysel anlamıyla ve harfi harfine anlıyorsa Mevlana da ayetleri o şekilde anlamaktadır. Mesela bir ayeti bu şekilde anlayarak ayetin anlamına farklı yorumlar getirmiş ve ben-merkezci mantığına göre şekillendirmiştir. “Biz suyu kaynağından çıkarırız.” Ayetini sadece Allah’ın suyu kaynağından çıkaracağı onun dışında herhangi bir insanın suyu kaynağından çıkaramayacağı şeklinde

⁹⁷ *Mesnevi*, 5.c.,3264-3267.beyit, s. 681.

⁹⁸ *Mesnevi*, 1.c., 2140-2152.beyit, s.105.

⁹⁹ “Kendi sohbeti dışında başkalarının sohbetini dinlemeyi yasaklamıştır. O bunu şöyle ifade eder: “*Önün de ezeli aşktır, onun da o olacaktır. Artık orospu karılar gibi her gece, başka bir kocanın koynuna girme. Öyle bir hevесе gönül ver ki gönlünü almayasın ondan ... A arslan er, gönlünü her mahalle köpeğine verme.*” *Divan*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), *Inkılâp ve Aka Y.*, İstanbul, 1974, 4774-4775. gazel, s. 368.

¹⁰⁰ *Mesnevi*,6.cilt, 2225-2226.beyit, s.791.

¹⁰¹ *Mesnevi*, 4. cilt, 1851-1853. beyit, s. 503-504.

anlamıştır. Bir âlimin, insanlar da suyu kaynağından çıkarabilir yorumuna itiraz ederek onu dinsizlikle suçlamıştır.¹⁰²

1.2.8) Özdeşleşme eğilimi: Çocuklar bir bilgiyi yeni öğrendikleri her nesneye yayarak hepsini aynı adlarla çağırırlar. Örneğin dört ayaklı hayvan olarak sadece kediyi biliyorsa, bütün dört ayaklı hayvanlara kedi demektedir. Mevlana'nın düşünce biçiminde benzerini görmekteyiz. O hareket eden bütün cisimlere canlı demekte ve hareket ettiğinden dolayı onun canlı olduğunu düşünmektedir. Böylece nesnelere insanları birbirine eşitlemekte ve ortak paydaya (can+hareket) almaktadır. Hareket eden varlıkları kendi arasında sınıflandırmadığı gibi can taşıyan varlıklar arasında da herhangi bir sınıflama yapmayan Mevlana, onların sadece benzer özelliklerine göre (hareket ve can) sınıflandırma yoluna gitmektedir (anolojik-transductif düşünce):

a) Atomdan (zerre) meydana gelen kapı, pencere... vb. nesnelere zerrelere meydana gelmesi nedeniyle can taşımaktadırlar. Can taşıyan bütün nesnelere ise hareketlidir. O nedenle Mevleviler, cansız nesnelere de canlı gibi davranırlar (kıyafetleri, yeri, su içtiği bardağı öperler).

b) Hayvan, bitki gibi can taşıyan fakat hareketlerinde belirli bir amacı, isteği, seçme gücü olmayan varlıklar da hareketlidir.

c) İnsan gibi, can taşıyan hareketlerinde belirli bir amacı, isteği, seçme gücü, akıllı olan cüz'î varlıklar da hareketlidir.

Mevlana'ya göre bu üç grup canlı ve hareketli olması nedeniyle birbirine eşittir, aynı kategoriye girerler. Bu üç grup birbirinin aynı özellikleri gösterirler; amaçsızdır, irade gücü yoktur, cüz'î akıl yoktur, isteme gücü kendisine ait değildir, seçme gücüne sahip olamaz. Can ve hareket ortak paydasına alınan bu varlıkların kendilerine has özellikleri dikkate alınmamakta veya görmezlikten gelinmektedir. Canın ve hareketin tek sebebini Tanrı (Aşk) olarak açıklamakta, bunların özelliklerini, fiziki sebeplerini, derecelerini, seçme gücüyle ilgili -irade (akıl) kriterlerini dikkate almamakta- her hangi bir sınıflama yapmamaktadır. Böylece aşkla ve aşktan meydana geldiği için bütün varlıklar birbirinin aynı ve eşiti olmakta, sınıflar kaldırılmaktadır. Nesne, bitki, hayvan ve insan birbirinin aynı olmakta, hepsi aşktan meydana geldiği için Tanrılaşmakta, Tanrı olmaktadır. Tanrı ile insan, Tanrı ile varlık, Tanrı ile nesne aynı olduğu gibi insan ile nesne, nesne ile hayvan, hayvan ile insan da aynı olur. Ve aslında bunların hepsi ruh olmaları nedeniyle gerçekliğinin olmadığı sonucuna varır, rüya olan bir âlemde aslında

¹⁰² *Mesnevi*, 2.cilt, 1625-1634.beyit, s. 217. “(Hakikati inkâr edenlere) de ki: “Ne sanıyorsunuz? Aniden bütün suyunuz toprağın altında yok olup gitseydi (Allah'tan başka) kim size temiz kaynaklardan (yeni) su verebilirdi?” (Muhammed Esed'in açıklaması: Allah'ın rızık verici kudretini yeniden hatırlatması ve böylece 19-21.ayetlerde değinilen delillere değinmeyi sürdürmesi dışında yukarıdaki ayet aynı zamanda temsili bir anlama sahiptir. Suyun bütün organik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olması gibi ahlaki bilincin devamlılığı da ruhi hayatın ve istikrarın vazgeçilmez ön şartıdır: ve bütün önceki ahlaki teşvik edici ve uyarıcılar büsbütün kuruyup ‘toprak altında kaybolup gittikten’ sonra, Allah'tan başka kim, insanı o bilinci yeniden ele geçirmeye muktedir kılabilir. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Y.,2001,s.1172).

hiçbir şey gerçek olmamaktadır. Çocukların gerçeklik algısının bozuk olması gibi Mevlana'nın da gerçeklik algısı bozuktur.

Çocuk bisikletin canlı olduğunu söyler çünkü bisiklet hareket etmektedir, o bisiklete odaklanmıştı, canlı olmasaydı hareket edemezdi diye düşünmektedir, çocuk o zamana kadar bütün canlı nesnelere hareket ettiğini görmüştür. Onların, benzerini bisiklet yaptığına göre bisikletin de canlı olabileceğini düşünür. Fakat çocuk, hareketin gerçek sebebinin yani bisikleti süren kişiyi düşünmemektedir. Mevlana, doğa olaylarında benzer bir yorum yapmaktadır. Her hareket eden nesnenin canlı olduğunu daha önce gördüğü için bu benzetmeden yola çıkarak evrende gördüğü her şeyin hareket etmesinden dolayı (canlı-cansız ayırımı yapmadan, nesnelere dâhil) canlı demek ve bu canlı olma işini de o nesnenin bizzat aşktan doğmasına bağlamak, yani Tanrı olduğunu iddia etmektedir. Yani cansız nesnelere de Tanrısallaştırmakta, bir sebep-sonuç ilişkisi içinde Tanrı'ya ilk neden veya hareket ettirici şeklinde düşünme yerine, her an hareket halinde olan hareketin kaynağını Tanrılaştırarak mantık hatasına düşmektedir. Yani Mevlana, bisiklete hareket etmesinden dolayı canlı demek fakat o hareketin nedenini bisikleti kullanana (yani Tanrı) değil, bisikleti oluşturan zerreler (atom) atfetmektedir. Buna göre onun mantığı tıpkı çocuklara benzemektedir. Oysa hareket bisikletin zerrelerinden değil, bisikleti kullandıktan kaynaklanmaktadır. Mevlana, âlemin/insanın rüzgar nedeniyle canlı olduğunu, hareket ettiğini söyler: "Rüzgar aşık olmasaydı böyle esip durmazdı."¹⁰³ "Küçük dallar, birbiri ardınca Hakk'a secde etsinler diye, rüzgâr, ağacın etrafında dönüp dolaşmakta."¹⁰⁴

1.2.9) Hayal-gerçek ayırımı: Çocuklar hayal-gerçek ayırımı yapamazlar, bu nedenle yalan söylerler. Tıpkı bunun gibi Mevlana'da da gerçek-hayal ayırımı yoktur, hayal-gerçek ayırımını ikiye ayırmak gerekir. Birincisi varlık/evren anlayışında gerçek/hayal ayırımı. Daha önce bahsedildiği gibi Mevlana, bu dünyayı hayal (misal âlem) olarak nitelendirmekte ve gerçekliğini kabul etmemektedir (Tıpta adlandırıldığı ismiyle, gerçeklik algısının çöküşü; *derealizasyon*). İkinci gerçek/hayal ayırımı meselesi ise kerametler konusundadır. O insanları kerametlerle etkileyerek Tanrılığını ilan etmiştir. Gösterdiğini iddia ettiği kerametlere yalan yanlış iddialar katmaktan sakınmamıştır. Bunu özellikle rivayetlerde görmek mümkündür (Taşı elmasa çevirmesi, mermeri altın yapması... vb.). Reynold A. Nicholson bu durum için şöyle der: "Kerametlerin yetmediği yerlerde hayal gücü devreye girmiştir."¹⁰⁵

1.2.10) Mevlana'nın Tanrı anlayışı: Mevlana'nın Tanrı anlayışı çocuğun Tanrı tasavvuruna çok benzemektedir. Çocuk Tanrı'yı duygusal ve tek taraflı yani kendisine sadece iyilik yapan, istekleri için çalışan ve cezalandırmayan olarak düşünür. Mevlana'da Tanrı anlayışı bu şekilde tek yönlüdür. Aşk tecrübesine göre her şeye sevgi hâkimdir ve günahları cezalandırıcı bir Tanrı yoktur. Tanrı, yani diğer adıyla Aşk her yerde ve her şeyde vardır. Aşk doğadaki her şeyi güneşi,

¹⁰³ Divan-ı Kebir'den Seçmeler, 1-4. cilt, http://www.semazen.net/download_detail.php?id=6 (Erişim: 23.02.2020), 1.cilt, 126.bölüm, s. 55.

¹⁰⁴ Divan-ı Kebir'den Seçmeler, 4.cilt, 370.bölüm, s.34.

¹⁰⁵ Reynold A. Nicholson, *İslam Süfileri*, (Çev. Komisyon), Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1978, s.113.

ayı hareket ettirdiği gibi Aşk olan veliler de bunları hareket ettirme gücüne sahiptir. Çocuk; Tanrı, insan ve nesnelere arasında herhangi bir sınıflandırmaya gitmez. Benzer şekilde Mevlana'da; Tanrı, insan ve nesnelere arasında sınıflandırma yapmaz. Burada çocuk Tanrı'yı ben-merkezli/kişisel algıladığı gibi Mevlana da aşk duygusunun etkisiyle Tanrı'yı ben merkezli/kişisel algılar. Mevlana Tanrı'ya insani özellikler atfeder (antropomorfik). İnsanın bizzat kendisi de Tanrı'dır: "Varlık ve yokluk hep O'dur... Sende göreceğiz göz yok ki, tepeden tırnağa kadar hep O'ndan ibaret olduğunu görebilesin."¹⁰⁶ İnsan Tanrı olduğunu fark edince, artık dışarda bir Tanrı aramasına, ibadet etmesine gerek kalmaz, her şeyi kendisinden ister: "Sen, Tanrı kitabının bir nüshasıdır... Dünyada ne varsa senden dışarıda değil, ne istiyorsan, sen onu, kendinden iste, kendinde arat."¹⁰⁷ "Tepeden tırnağa kadar bütün varlığın Hakk'tan ibarettir."¹⁰⁸ "Sana yardım, ancak senden gelecektir. Ey hakikat fakiri, sen kendi ekmeğini kendi sepetinde ara."¹⁰⁹

Tanrı onun iyiliği ve istekleri için çalışır.¹¹⁰ Kendilerini korkutan değil, seven Tanrı'ya inanırlar. Namaz kılarsan iş sahibi olursun. (Namaz ibadetine yüklediği anlamda bunu görebiliriz) Bu dünyada olan her şeyle ilişkili, her şeyin aşktan ortaya çıkışı gibi. Çocuk zihniyetine göre Tanrı, çocuklar seversin diye dünyayı yapmıştır. Çocuklara göre insanlar ayı ve güneşi, doğadaki birçok şeyi hareket ettirebilir. Onlara göre bütün bunları Tanrı da yapabilir. Bunun bir benzerini Mevlana söylemektedir. Tanrı'nın velileri (yani insanlar) doğaya hâkim olabileceğini, sebepleri değiştirebileceğini beyitlerinde ifade eder.

1.2.11) Ahlak anlayışı: Çocuklarda transductif düşünceye uygun olarak olaydan olaya, kişiden kişiye değişen bir ahlak anlayışı ve kuralı vardır. Mevlana'da benzer bir zihinsel yapıya sahip olduğu için onun ahlak anlayışı kişilere ve olaylara göre değişir. Bazı insanlara helal olan bir şey başkalarına haram olur. Şems şarap içiyorsa ona helaldir, kendi müritleri yani aşıkların yaptığı ahlaksız davranışlar aşktan kaynaklı olduğu için yanlış değildir.¹¹¹ Yine mümin-kafir ayırımını da duruma göre değişiklik gösterir. O nedenle onun ahlak anlayışı evrensel nitelikte değildir, duygusal niteliktedir. Kanunsuz, kuralsız, bireyselleştirilmiş bir ahlak anlayışı hakimdir. Bireyin duygulanımlarına, hislerine göre kurallar değişir.

2) Somut işlemler/deneye ve pratiğe dayalı sezgisel bilgi edinme dönemi

Mevlana'nın aşk tecrübesi, çocuklukta somut işlemler dönemi (7-11 yaş) kapsamamaktadır. Çünkü bu dönemde çocukta somut düşünce artmış, deneyler yaparak (tümevarım) nesnelere

¹⁰⁶ Şefik Can, Mevlana ve Eflatun, Kurtuba Y.,2. Baskı, İstanbul, 2011, s.119. "İlahi ve beşeri tabiatların birbirine hulul edip karışabileceğini söylemek, İslam'ın dayandığı vahdet esasını inkâr etmek olacaktır. Sufiliğin daha sonraki tarihi, ilahlaşmanın birleşme ile nasıl bir tutulduğunu göstermektedir. Allah-insan antitezi, yukarıda açıklanan Vahdet-i vücud nazariyesinde eriyip gitmiştir. Allah'tan başka gerçek varlık yoktur." Nicholson, age., s.131-132.

¹⁰⁷ Can, age., s. 119.

¹⁰⁸ Can, age., s.124.

¹⁰⁹ Can, age., s.156.

¹¹⁰ "Tanrı bu âlemi, yeri ve göğü peygamberler, veliler, abdallar, salipler ve abidler için yaratmıştır." Veled, age., s. 183.

¹¹¹ Tan, *Mevlana'da Dini Tecrübe*, s. 159.

anlamaya başlamış, *gerçek-hayal ayırımını* yapma kıvamına gelmiş, *masalların gerçek olmadığını fark etmiştir*. Ben-merkezciliğin yerine *perspektif alma* gelmiştir. Olayları artık neden-sonuç ilişkilerine göre değerlendirebilir, kuralları anlayabilir. Onda Tanrı anlayışı gerçekçi bir hale bürünmüştür. Tüm bunları Mevlana'nın *aşk tecrübesinde görmek mümkün değildir*. Onun mistik düşüncesinde vahdet-i vücud yani Tanrı, insan ve varlık birliği olduğu için, somut işlem dönemine geçememiştir. Çünkü somut işlemler döneminde çocuk kendisi ile varlığı, varlık ile Tanrı'yı ayıracak zihinsel kapasiteye ulaşır.

3)Soyut işlemler/akla ve mantığa dayalı sezgisel bilgi edinme dönemi

Soyut işlemler döneminde soyut düşünce düzeyine ulaşan çocuk, problemi çözmek için hipotez geliştirir, onları dener, akıl yürütür, mantıksal düşüncenin en üst seviyesi olan *tümdengelim* gelişir. Çocuk bu dönemde ahlak, inanç, aşk, varolma...vb. konular üzerinde düşünerek soyut kavramlar arasında dönüştürme, saf soyutlama, mantıksal akıl yürütme yapar, değer ve inançları akla göre yapılandırmaya çalışır. Anolojik (transductif) düşünme biçiminden tümevarıma, tümevarımdan tümdengelimine doğru bir akıl yürütme kapasitesine erişir. Tanrı anlayışı artık *tek yönlü* sadece seven, koruyan değildir. *İki yönlü* bir Tanrı anlayışı iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız...vb. ayrımlara paralel olarak iyiyi ödüllendiren, kötüyü cezalandıran bir Tanrı'ya inanır. Mevlana'nın *aşk tecrübesinden bunları görmek mümkün değildir*. Çünkü onda duygular işlenmemiş ve evrensel niteliğe bürünmemiştir. Her ne kadar söylemi evrensel görünse ve insanları buna ikna etmeye çalışsa bile evrensel değildir. Çünkü *aşk duygusu değişken ve yüzeyseldir*. Bertrand Russell'ın dediği gibi duygusal (mistik) sezgi kısa vadede fayda sağlasa bile uzun vadede problem çözecek kapasitesi yoktur.¹¹² Aşk merkezli düşünme biçimi aşırı duygusallıktan dolayı 4-7 yaş çocuğun duygusal (sembolik-sezgisel) zihinsel yapısına takılı kalmaktadır.

SONUÇ

Mevlana dine duygusal yaklaşmış ve *aşk duygusunu merkeze* alarak tecrübelerini duyguyla şekillendirmiştir. Böylece aklın ve mantığın kontrolünden uzak bir şekilde biçimlenen *aşk tecrübesiyle İslam'ın hükümlerini değiştirerek farklı yorumlar getirmiştir*.¹¹³ Ve teistik bir din olan İslam'ın akıl ve mantık ilkelerini gözeten ve kurallara dayalı din anlayışını reddederek, aşka dayalı, kuralsız, mantıksız, çelişkilerle dolu bir dini yani *aşk dinini* kurmuştur. Bu şekilde gerçek dışı, hayali (rüyaya benzettiği) , bir dünya (evren-varlık) ve Tanrı görüşünü insanlara benimsetmeye çalışmıştır.

¹¹² Bertrand Russell, *Mistisizm ve Mantık*, (Çev. Aysel Usluata), Varlık Y., İstanbul, 1972, s. 32.

¹¹³ İslami kavramlara yaptığı yeni yorumlar ve değişiklikler için bkz: Tan, *Mevlana'da Dini Tecrübe*, s. 156-164.

KAYNAKLAR

- Arabi İbn, Fütuhât-ı Mekkiyye, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Y., I. cilt, İstanbul, 2006.
- Armaner Neda, Psikopatoloji'de Dini Belirtiler, Demirbaş Y., Ankara, 1973.
- Bacanlı Hasan, Gelişim ve Öğrenme, Nobel Y., 3. Baskı, 2002.
- Can Şefik, Mevlana ve Eflatun, Kurtuba Y.,2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Cüceloğlu Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Y., 10. Basım, İstanbul, 2000.
- Deniz M. Engin vd., Eğitim Psikolojisi, Maya Y., 6. Baskı, Ankara, 2012.
- Erden Münire vd., Eğitim Psikolojisi, Arkadaş Y., Ankara, 1995.
- Esed Muhammed, Kur'an Mesajı, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Y.,2001.
- Freud Sigmund, Dinin Kökenleri, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Y.,4.Baskı, 1999.
- Goleman Daniel, Duygusal Zeka, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), Varlık Y.,25. Baskı, İstanbul, 2004.
- Mevlana Celaleddin-i Rumi, Mesnevi, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Y., 7. Baskı, Ankara, 2009.
- _____,Divan, (Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), Inkılap ve Aka Y., İstanbul, 1974.
- Nicholson Reynold A., İslam Sufileri, (Çev.: Komisyon), Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1978.
- Osmanoğlu Cemil, Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi, Marmara Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007
- Öner Necati, Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi, A.Ü.İ.F.Y. , Ankara, 1965.
- Piaget Jean, Çocukta Dünya Tasarımı, (Çev. Refia Uğurel-Şemin), Marmara Ü.Y., İstanbul, 1988.
- Russell Bertrand, Mistisizm ve Mantık, (Çev.: Aysel Usluata), Varlık Y., İstanbul, 1972.
- Selçuk Ziya, Eğitim Psikolojisi, Nobel Y., Ankara, 2009.
- Solso Robert L. vd., Psikoloji, (Çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), Kitabevi Y., 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- Stace Walter T., Mistisizm ve Felsefe, (Çev. Abdüllatif Tüzer), İnsan Y., 2004.
- Tan Aysel, Mevlana'da Dinî Tecrübe, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- _____, "Tanrı'nın Varlığına Kanıt Olarak İleri Sürülen Dinî Tecrübe Delilinde Mistik Tecrübelerin Yeri", Diyalog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, Kış, Sayı:22, 2019, ss. 195-210.

Tüzer Abdülatif, Dini Tecrübe ve Mistisizm, Dergah Y., I. Baskı, İstanbul, 2006.

Veled Sultan, Maarif, (Çev. Meliha Tarıkahya), MEB Y., Ankara, 1949.

Yapıcı Şenay vd., Çocukta Bilişsel Gelişim, Üniversite ve Toplum, cilt: 6, sayı: 1, 2006.

Yasa Metin, Rubailer Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi, Elis Y., Ankara, 2010.

Yavuzer Yasemin vd., Eğitim Psikolojisi (Gelişim-Öğrenme), Nobel Y., 2. Baskı, Ankara, 2006.

Yeşilyaprak Binnur (Ed.), Eğitim Psikolojisi, 12. Baskı, Pegem Y., 2014.

Yüzüak Ahmet Volkan vd., "Lawson Mantıksal Düşünme Testinin Uyarlanması", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi: (ss. 443-456), 2015.

İnternet

Alexander Tsiaras, Conception to birth (Döllenmeden Doğuma):

https://www.ted.com/talks/alexander_tsiaras_conception_to_birth_visualized?language=tr ,
(Erişim: 12.02.2020).

N Beyin, Öteki Gündem Programı, 04 .07. 2014

<https://www.youtube.com/watch?v=0XxYcihLB4> ,(Erişim: 07.02.2020).

<http://egitimbilimlernotlari.com/piaget-somut-islemler-evresi-6-12-yas/#more-244> , (Erişim:
05.02.2020).

<http://egitimbilimlernotlari.com/piaget-soyut-islemler-evresi11-18-yas/>,
(Erişim: 05.02.2020).

Beyin fizyolojisi konularında uzman Sinan Canan,

<https://www.youtube.com/watch?v=b3l4YA7T6zM> , (Erişim, 22.02.2020).

Nevzat Tarhan Videosu: <https://www.youtube.com/watch?v=sdMiDhd0NjI> , (Erişim:
24.02.2020).

Mevlana Celaleddin-i Rumi, Divan-ı Kebir'den Seçmeler, 1-4. cilt,

http://www.semazen.net/download_detail.php?id=6 , (Erişim: 23.02.2020).